

ЯВОРОВИТЕ ТЕКСТОВЕ ЗА ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ КАТО КУЛТУРНА ПАМЕТ В УЧЕБНИКАРСКАТА КНИЖНИНА ДО СРЕДАТА НА ХХ ВЕК

Елена АЗМАНОВА-РУДАРСКА

ЮЗУ „Неофит Рилски“, България
E-mail: eazmanova@abv.bg, ORCID ID: 0000-0001-6757-9887

YAVOROV'S TEXTS ON GOTSE DELCHEV AS CULTURAL MEMORY IN THE SCHOOLBOOK LITERATURE UNTIL THE MIDDLE OF THE TWENTIETH CENTURY *Elena AZMANOVA-RUDARSKA*

South-West University “Neofit Rilski”, Bulgaria
E-mail: eazmanova@abv.bg, ORCID ID: 0000-0001-6757-9887

ABSTRACT: This article examines the manner in which P. K. Yavorov's poetic and narrative works, published in educational literature between 1902 and 1909, contribute to the construction of Gotse Delchev's image. Excerpts from the biography “Gotse Delchev,” parts of the memories “Haidushki longings” (“Haidushki kopnenija”) and fragments of the lyrical cycle “Haidushki songs” (“Haidushki pesni”) are analyzed. Relevant instances of Gotse Delchev's involvement in events of symbolic importance are used to not only trace the techniques of literary mythologizing, but also in outlining his inclusion in national history narratives. This article proposed that certain lyrical excerpts of “Haidushki songs” perform the role of ritual elements which contribute to the perception of the hero as remarkable. The research interprets the processes by which communal cultural memory functions and focuses on literary mechanisms for activating and of conditioning students' memory. Two layers of research are thus formed – the literary text and its foundations, and the cultural aspects of historical memory. Therefore, the hermeneutic reading of the literary text in its “internal” use and the cultural analysis of the phenomenon of “memory” as the basis of culture are preferred as research methods. The image of Gotse Delchev, both on a microtextual and a macrottextual level, is entirely shaped by classical meanings and values. The main thesis of the research is that the image of Gotse Delchev was consciously and purposefully idealized in order to be turned into an active figure of the collective Bulgarian memory. This turns it into a heroic emblem for the new Bulgarian history, emphasizing the social role of textbook literature.

KEYWORDS: Bulgarian literature from the first half of the XXth century, P. K. Yavorov, Gotse Delchev, biography, memoirs, lyrics, textbooks, reading books, Christology

Увод

Българската учебникарска литература след Освобождението до средата на ХХ век участва активно в изграждането на културния, литературния и националния хоризонт на българското общество. Тази мисионерска роля тя заема със съзнанието, че подготвя подрастващото поколение за социалната му функция като двигател на новия модерен живот. Като важен аспект от този процес образователно-познавателната книжнина моделира новото пространство и време на паметта чрез фигури и събития от българската история и митология, където изключително активни са няколко групи на принадлежност. Едната от тях е тази на светците, чиито образи са най-ценно натоварени с процесите по конструиране на обвързаност и зависимост с определено пространство – българското, и определено време – началото на българската култура. Така тези фигури са приспособявани към менталната карта на родното, като притежават или им се приписват подчертано народностни характеристики и просветителски функции – св. Седмочисленици, св. Иван Рилски, св. Евтимий Търновски, преп. о. Паисий. Към тях се причисляват и канонизираните владетели като княз Борис и цар Петър. Фигурите на героичното пък се разгръщат въз основа на категории като *изключителност* и *комуникативност* (Асман, 2001, с. 38). Изключителни са онези от тях, които функционират чрез своята институционална свръхенергия и така организират паметта на общността. Такива са средновековните ни владетели (Симеон, Самуил, Асен и Петър, Калоян, Иван Асен II, Иван Шишман) и книжовниците (Йоан Екзарх, Черноризец Храбър, Софроний Врачански). Комуникативни са образите, които чрез действията си активират социума към свобода и справедливост и така поставят въпроса за присъствието си в историята, или, с други думи, изразяват политическа, социална и културна позиция. Те могат да бъдат както

митологични фигури (Боян Мага, Крали Марко), така и реални личности (Раковски, Хаджи Димитър и Стефан Караджа, Васил Левски, Бенковски, Христо Ботев). Тоест, в българската литература комуникативните персонажи утвърждават колективен модел, докато изключителните – индивидуален модел на изграждане на история. Този списък с фигури не е окончателен, а непрекъснато се актуализира, обогатява и разширява, като последно добавен в състава на групата за формиране на българското героично съзнание е Гоце Делчев.

Основна част

Колективна памет и литературен мит

Според М. Халбвакс паметта функционира като реконструкция – за да се съхрани миналото, то постоянно се реорганизира, а това довежда до проява на новото (Halbwachs, 1985, p. 389). Я. Асман продължава тезата, като се вглежда в процесите – „паметта възстановява не само миналото, тя организира опита и на настоящето и бъдещето“ (Асман, 2001, с. 40). Като прилага разработките на Д. Ричл, че „принципът спомен“ не се противопоставя на „принципа надежда“ (Ritschl, 1967), Асман констатира, че те „се обуславят взаимно“ (Асман, 2001, с. 40). На тази основа се създава комуникативността на литературния мит Гоце Делчев – да планира актуалния опит като възможност, която способства за разгръщането на изключителни личностни и общностни идентификационни механизми.

Настоящата статия изследва как е изградена колективната памет за Гоце Делчев в учебническите издания, което дава отговор и на въпроса *защо се оказва важно* в дидактично-познавателната книжнина от първата половина на ХХ век да присъства образът му. Като се проследяват измеренията на литературната интерпретация, се реконструират процесите на традиция и комуникация в културната памет (Асман, 2001, с. 22). Под „културна памет“ тук се има предвид онази, която възниква по социални и по политически механизми, с други думи – институционалното изграждане на памет чрез активирание на конкретни концепции, които се превръщат в мнемонични техники за усвояване на историята. Защото всяко учебническо четиво като съдържание, насоченост и степен на присъствие е строго регламентирано от институциите, най-вече от Министерството на просвещението и неговите комисии. И всяко учебническо четиво възобновява паметта на общността като памет на нацията.

Гоце Делчев е роден в гр. Кукуш през 1872 г. Получава образованието си в българско училище, където учител му е писателят Константин Величков и расте в среда с висока степен на интензифициране на патриотични чувства. Включил се отрано в македонските брожения, той се превръща във водач и идеолог на Вътрешната македоно-одринска революционна организация. Твърде ранната му смърт (1903 г.) импрегнира фигурата му в основата на един изключително изострен дебат за идеалите на миналото и за споровете на съвременното, за своето и чуждото и за общото на Балканите.

Художествените фрагменти за Гоце Делчев из учебническата книжнина представляват добре подбрани и внимателно композирани литературни послания от три издания с различни жанрови конвенции – биографичната книга „Гоце Делчев“ (Яворов, 1904а), мемоарите „Хайдушки копнения“ (Яворов, 1909) и поетическият цикъл „Хайдушки песни“ (Яворов, 1904б), посветен на Г. Делчев. Много скоро след публикуването им части от тези текстове са поместени в над десет читанки и христоматии за периода до средата на ХХ век.

Яворовите творби, обект на анализ в тази статия, имат повече от век критическа история – още от първите отзиви на Б. Ангелов и К. Величков, на А. Страшимиров и Й. Маринополски, на П. Росен и Вл. Василев, на К. Константинов и М. Николов до най-съвременните изследвания общият тон на мненията е за силния индивидуализъм на автора П. К. Яворов и за дълбоките му връзки с Македония като тема и като топос. Подходът към образа на Гоце Делчев е като към реална фигура, свързана с личността на автора, тоест през документа и историографията, през референциалните възможности на биографията и мемоара. Това е подчертано и в едно от най-новите изследвания „Яворов и Македония“ (Бошнакова, 2014) от М. Бошнакова. Дори и тази изследователка обаче проучва образа на Гоце Делчев емически, т.е. „отвътре“ на историята и на културата, които пораждат разбирането на образа. Настоящият анализ обръща гледната точка, като се стреми да проследи конституирането на една съвременна митологема за герой през учебническата литература чрез структуриране на етически модел на интерпретация – от дистанцията на времето на събитието, на автора и на героя, защото така по-пълно може да се открие взаимодействието между индивидуален и колективен спомен.

Подбран е образът на Гоце Делчев не само заради жанровото напрежение, което предизвиква интерпретацията му – поетически творби, мемоари и биография, но и защото именно той като литературен герой отваря онзи културен „процеп“ (Асман, 2001), който създава условията за изграждане на нов тип колективен спомен – през рецепцията на героя от страна на автора и през текстовете, поднесени на учениците в институционално регламентирана книжнина. С други думи, през индивидуалните чувства и колективните възприятия. Тези текстове са филтрирани и се оказват специфичен регулатор на натрупваща се колективна енергия, чиято цел е да трансформира образа на героя от полето на спомена в полето на паметта.

„Гоце Делчев. Биография“ от П. К. Яворов излиза през 1904 година, но по сведения от епистоларното наследство на поета книгата е написана на един дъх още до средата на октомври 1903 г. До средата на XX век тя търпи общо осем самостоятелни издания.

За разлика от биографичната книга мемоарната „Хайдушки копнения“ (1909) е писана по-продължително – от 1902 до 1908 г., като Яворов събира множество устни разкази на македонски дейци, за да изгради един наситен с напрежение наратив. Първите части от този наративен сглоб излизат в сп. „Мисъл“ още през 1905 г. В учебникарската литература са предпочетени откъси от главите „С Гоце“, „Едно сражение“ и „С незабравим другар“. Понякога издателите въвеждат алтернативно заглавие на използвания фрагмент – например „С Гоце“ е обнародвана из периодичния печат и под заглавията „В Алиботуш“ (Яворов, 1908а, с. 498 – 511) и „С незабравим другар“ (Яворов, 1908б, с. 1 – 2). Постепенно откъсите от „Гоце Делчев“ и „Хайдушки копнения“ дотолкова се приближават и преплитат, че стават неотделими и неразличими за изучаващите ги. Това смесване е част от обяснението защо до 1924 г. биография и мемоари са в самостоятелни книжни тела, а след това съставителите ги събират в един том – така двата текста намират общ „глас“.

Части от лирическият цикъл „Хайдушки песни“, посветен на Гоце Делчев, са поместени още през 1903 година в сп. „Мисъл“ (Яворов, 1903, с. 15 – 17), а цялостна публикация е направена в състава на „Стихотворения“ (Яворов, 1904б). Те са и най-първите по време Яворови текстове, свързани с образа на Гоце Делчев – те са „дар“ и „некролог“, както ги определя Цв. Раковски (Раковски, 1998, с. 158). Те са показателни за авторовата рефлексия, която преминава през процеси на адаптация и установяване на подходящи жанрови формати – най-напред е лирическият текст, следван от биографичния разказ, а като трети похват при изграждане на културната памет се оказват мемоарите. В учебникарските издания са използвани и двата жанрогенеративни модела – на наратива (биография, мемоари) и на лириката (цикълът „Хайдушки песни“), като с по-голяма степен на функционалност са повествователните откъси, а стиховете изпълняват допълваща роля. В ученическото четиво за времето от първата половина на XX век образът на Гоце Делчев се откроява и на микротекстуално ниво (подбор на фрагмент), и на макротекстуално ниво – чрез композирането на разножанрови произведения в единна сплав на изданието.

Всички произведения разкриват Гоце Делчев в най-върховите моменти от живота му, като акцентират върху силния му характер – преодоляването на препятствия, самоотверженото сражение и мъченическата му смърт. И докато наративите конструират митологемния разказ за героя, то лирическите фрагменти го ритуализират. Текстовите конвенции сработват и в посока на образователно-възпитателния дискурс на училището, като изграждат образ на герой от най-новата история. Това обстоятелство подчертава социалната функция на учебникарската литература, която по този начин легитимира своите политически измерения.

Наративи

В наративните откъси, поместени в читанките и христоматиите, образът на Гоце Делчев е вписан с три главни сюжета – животът му на преследван, животът му сред комитите и героичната му смърт. Първият го представя като герой на границата, където се сблъскват общественото и личното и героят категорично избира да влезе в общността и да пребивава в нейната динамика. Вторият тип разказ обективизира Гоце Делчев като водач на социална група – тази на действащите, в която законите са различни от тези в общността, но създават силни връзки между тях и водача им. Този текст моделира образите като част от нова реалност, в която героят добива своето признание, както и своята абсолютност да бъде над останалите. Третият разказ, акцентиращ на умирането на героя, разкрива момента на генериране на колективна памет – от който споменът за героя преминава в памет за героизъм и се вписва в

канонизиращата рецептивност на националното. Така тези три кохерентни сюжета осъществяват каноничните модели на културната памет за Гоце Делчев и припознаването му за сакрален образ на нацията – от свързващ герой между индивид и група през образец, модел за общността, до поетическото му ритуализиране.

Прецизната композиция на тези три наративни фабули внася порядък и изгражда комуникативен тип герой – който действа ситуативно, отстоява правата на общността и организира спомени, които вменият ценности и предявяват претенции. Такъв е Гоце Делчев в „Христоматия за втори прогимназиален клас“ (Дорев, 1911), в „Христоматия за трети прогимназиален клас“ (Дорев & Койчев, 1926) със съдействието на Й. Йовков и Г. Райчев, в „Христоматия за втори прогимназиален клас“ (Райнов & Койчев, 1932) от Н. Райнов и Д. П. Койчев, както и в „Читанка за четвърто отделение“ (Елин Пелин и др., 1937). В тях намират място „Гоце Делчев“, „При Гоце Делчев“ и „Смъртта на Гоце Делчев“.

В разказите, предназначени за учениците, е приложена наративна техника, характерна за мемоаристичното¹ изложение – случките се поднасят от всезнаещ разказвач, който присъства в текста и като герой. Така в ученическото четиво по литература се вплитат три времена – на събитието, на писането и на четенето. Всички те са изключително приближени в хронотопа на реалния ученически свят и изграждат концепция за събитие в настоящето. Всезнаещият разказвач обговаря минало и бъдеще като предизвестени сюжети – неговото лутане ту назад към минал момент, ту към предстоящи случки, създава усещане за кръгово време, в което има вечно „тук“ и „сега“. Подобно наблюдение върху хронотопа на „Хайдушки копнения“ прави и Цв. Ракъовски, като отбелязва друг вид нарушение – ретроспективното четене, в което „1908 г. играе ролята на начало, на граница, от която погледът се обръща не напред (в хронологическата постъпателност от 1902 към 1903 г.), а назад от времето на създаването на Книгата“ (Ракъовски, 1998, с. 163). Тази подвижност на времената създава условия за интерпретаторските размествания и намествания на текстовите фрагменти от „Гоце Делчев“, „Хайдушки копнения“ и „Хайдушки песни“, подбрани в христоматиите и читанките – те се снаждат и си пасват като парчета от общ пъзел.

По този начин литературният образ на Гоце Делчев прекомпозира художественото време и пространство – те надхвърлят реалните си измерения и започват да функционират като свръхвреме и свръхпространство. Индивидуалният спомен на разказването е градивен инструментариум на социалната история и се присъединява към процесите за постигане на принадлежност чрез политическата история. Ето как образът на Гоце Делчев става обект на индивидуална културна памет (тази на Яворов), която се трансформира в колективен спомен – най-напред на ученическата общност, а чрез нея и на цяла България. В това ретроспективно и ускорено преодоляване на хронологията Яворовият разказ в ученическия текст филтрира всеки факт, всеки детайл, за да осъществи преминаването на героя към безсмъртието, което вече е агиографски похват за канонизиране. Това оформя изключителната жанрова способност на текста, или по думите на М. Кирова, „Според своите повествователни характеристики текстът може да бъде дефиниран някъде в пресечната точка между модерен документален очерк, агиографска проза (тип средновековно житие на светец) и фолклорна легенда“ (Кирова, 2002, с. 147).

Първият водещ сюжет в българските христоматии и читанки описва как Г. Делчев надмогва редица препятствия и изпитания по пътя на своето израстване до вдъхновител на общността. Един от тези моменти е влизането му в строго охраняван град, като надхитря заптиетата. Времето на действие не е случайно – това е по Великден, а предметът, с който си осигурява алиби, е кошница с червени яйца. Това поставя акцент върху саможертвата му в името на хората и спасението на душите им чрез личната всеотдайност. Друг път Гоце Делчев, преоблечен до неузнаваемост, се преструва на търговец на свине, неразпознат от турската потеря. Подбраният жизнен материал привидно наподобява изпробвания от Вазов похват, зает от сензационната литература, при формирането на образа на Левски в разказите „Апостолът в премеждие“ и „Чистият път“ – това е забелязано и от М. Кирова, според която повествователят

¹ Терминът е зает от изследването „Мемоаристичните творби след Освобождението – фигури на автора“ (Азманова-Рударска, 2014).

„минава през откровената идентификация на героя Гоце с Левски, с мита за Левски“ (Жирова, 2002, с. 152). Така образът на Г. Делчев споделя своя статус с групата – той влиза в града, а не бяга; той отива при заптиетата, а не се крие от тях. Тази еднопосочност и центростремителност на действията на героя, както и недвусмислената му свързаност с пространството и времето на общността го полагат в конструкции на колективната памет.

Вторият водещ сюжет разкрива живота на войводата сред четниците. Тук Гоце Делчев е представен в своя бунтовнически микрокосмос, а действието се развива изцяло в пещерата. Тя създава свят с други измерения, в които не важат обикновените човешки порядки, тук са в сила законите на комитите. Общите песни на групата, споделянето на храната, спонтанната ръченица, песента на Спиро изграждат нов елемент в социокултурния контекст на поведение на Г. Делчев. Съкращаването на редица пасажии от текста на книгата в полза на учениците се отдалечава от историческата истина и въздейства изцяло психологически, като придава романтичност на събитието – идеята да станеш комита, се оказва по-скоро забавна, отколкото опасна. Споделянето на общи цели, съпричастността към дейностите в малката група я превръщат в институция, която притежава свръхспомена, необходим за осъществяване на героя. Тук наративните модели прибавят и нещо ново – ритуалното премълчаване и казване, както и ритуалното повторение осигуряват комуникативната връзка между личност и социум, а културната непрекъснатост между герои и общност изгражда идентификация чрез „опит, очакване и действие“ (Асман, 2001, с. 36).

Третият водещ сюжет около смъртта на Гоце Делчев е построен въз основа на определен модел, познат от житийните композиции – всеки момент от детството, юношеството и възмъжаването да насочва към неговата бъдеща изключителност. На фона на тези събития смъртта на героя в края на разказа се представя не толкова като житейска загуба, а по-скоро като трансформация на личния спомен в национален проект.

Всеки откъс за Гоце Делчев, публикуван като ученическо четиво, има специфична сюжетна структура и е композиран със собствен идеен център. Подредбата в общата композиция на учебникарските пособия очертава прецизния подбор за детско-юношеската аудитория – съставителите организират отделните раздели така, че текстовете за Гоце Делчев да се впишат в цялостната смислова рамка, т.е. поместват се на конкретно място и се разполагат в определен ред с другите творби. Тези творби звучат свързано и изграждат трайна парадигма на паметта в рамките на макротекста на изданието за съответния клас на обучение.

Първото учебно пособие, в което се публикува текст за Гоце Делчев, е „Христоматия за втори прогимназиален клас“ от 1911 г. (Дорев, 1911), където намира място „Смъртта на Гоце Делчев“ – разказ, базиран на сюжетите за неувимостта на героя и за неговата самоотвержена смърт. В общата композиционна рамка на „Христоматия за втори прогимназиален клас“ откъсът попада във втория дял, където са поместени и други произведения на патриотична тематика. Тук всички творби са подчинени на идеята за персоналната идентичност – емблематични образи, които са незаменими в паметта на нацията: владетелите Борис, Симеон, Самуил, Калоян, както и свързани с българското митологично съзнание (Крале Марко), с българската колективна памет за хайдушките времена (П. Хитов). Своеобразният списък продължава с вдъхновителя на Българското възраждане Паисий, с носителите на революционните идеали Хр. Ботев и Г. Бенковски, тук е очертано и героичното пространство на българските победи от най-новата история („Сливница“ от Ив. Вазов). В края на раздела е поместен Яворовият наратив „Смъртта на Гоце Делчев“, а след него е стихотворението „Прощална песен“ от Хр. Силянов. Всички тези „разкази“ от българската история се вплитат в общата комуникация на очаквания, отговорности и гаранции, които се свързват с ритуалните послания на поезията и така учениците са ориентирани в хоризонтите на една обществена и културна формация. „Христоматия за втори прогимназиален клас“ (Дорев, 1911) полага норма относно Яворовите наративи за Гоце Делчев – присъствието му в учебникарската литература му осигурява литературен ореол и му придава силата на културен код за нацията.

Подобна е наредбата и в „Христоматия за втори прогимназиален клас“, съставена от Н. Райнов и Д. П. Койчев през 1932 г. Текстът „Смъртта на Гоце Делчев“ (Райнов & Койчев, 1932) е включен в пети раздел „Минало и хубости на нашата родина“, където са и произведения за родината – за колективното пространство (текстове от Ив. Вазов, Ст. Руневски, Д. Габе, Й. Йовков), за символиката, която изгражда традиция (за Кирил и Методий от К. Христов и за

Евтимий Търновски от Ив. Вазов, за Крали Марко), за владетелите, които активират съзнание за колективната отговорност (за Борис и Симеон, за Самуил). Тук учениците се запознават и с откъси от знакови творби, които се превръщат в устойчиви модели на литературната памет – „Хайдутите“ от Хр. Ботев и „Под игото“ от Ив. Вазов.

Такъв подход е следван и в „Читанка за четвърто отделение“ (Елин Пелин и др., 1937), където биографичният фрагмент за неуловимия Гоце Делчев попада в редицата на текстовете за българските културни герои (Паисий, Братя Миладинови, Чавдар войвода, Хаджи Димитър, Левски, Хр. Ботев, Бенковски). Инвентаризацията на тези разкази обогатява и разширява значенията на фигурите, изразители на културна идентичност, както и разгръща и умножава възможностите на институционалната памет като „нормативен инструмент“ (Асман, 2001, с. 110). Фрагментът от Яворовата биография е съобразен с хронологичната последователност на историческите събития в останалите текстове от раздела, което подчертава предимството на политическата история за сметка на социалната. Тъй като всяка политическа история се трансформира в социална памет, то фигурата на Гоце Делчев преодолява идеологическите измерения и чрез фабулата за героичната смърт активира механизми за сакрализация. Канонизирането на образа в паметта на общността преформатира кодовете на културната комуникативност и превръща процеса във формула за изграждане на фигура авторитет.

Лирико-наративен сглоб

По-голямата част от биографичните фрагменти за Гоце Делчев в учебникарската книжнина са подсилвани от лирически текстове, пряко кореспондиращи с образа му. Тяхната допълваща роля спрямо наративния сглоб отбелязва и М. Неделчев – „стихотворенията са някак вторични, те са стилизации и изобразяват предходния, хайдушкоромантичен стил на движението“ (Неделчев, 2004, с.191 – 192). При обглеждане на композиционните стратегии в учебникарската книжнина се забелязва, че частите от „Хайдушки песни“ осигуряват онзи „зев“, в който се пораждат литературните фигури (Женет, 2001, с. 28), по-точно – героят Гоце Делчев като фигурата на съвременния литературномитологичен персонаж. Така лириката участва в цялостната „оркестрация“ на образа – той пее, шепне в съновидение, извършва ритуално наричане, разбира прокоби и разгадава знаци. Съположени, лирически и наративен текст изграждат фигурата на Гоце Делчев като сплав от разножанрови и полифонични прояви. Поетическата тъкан изиграва важна роля в трансформацията му от личен спомен в колективна памет, като формира солиден корпус от ритуални механизми². Ритуалната жестовост съпътства и всички интертекстуални прочити на отношението между Яворов и Г. Делчев – тяхната наративна напрегнатост (като повествовател и герой, като герой и герой), тяхната приближеност като герои на едно и също събитие или тяхната извънмерност да се въвлечат един друг в собствените си сюжети: Яворов – в литературния, Г. Делчев – в революционния. Такъв пример е анализираният от Дим. Михайлов спомен на Й. Вапцаров за подарения от Яворов на Г. Делчев стихотворен цикъл „Хайдушки песни“ в Самоков малко преди потеглянето им за Македония (Михайлов, 2018, с. 122). Това довежда до моделиране на фигурата на героя чрез процеси на акумулация, в които едни текстове се смесват с други, като често се припокриват по звучене. Интонационно те стоят по-близо до ритуала, отколкото до разказа.

През 1920 г. в „Христоматия за втори гимназиален клас“ (Ангелов, 1920) са поместени два Яворови фрагмента за Гоце Делчев – повествованието „Из революционните борби в Македония“ и IV част от „Хайдушки песни“ със заглавие „Сън сънувах“. Наративът намира място в раздел „Мемоари“, като преди него са текстове на д-р Ив. Селимински, Хр. Данов, П. Кисимов, Т. Бурмов, П. Карапетров, Т. Икономов, З. Стоянов и Д. Прерадович, а след Яворовите произведения – на П. Шатев и Й. Йовков. Така текстът отново е обвързан с идеологическите си основания.

В „Христоматия за трети прогимназиален клас“ (Дорев & Койчев, 1926), съставена от Ив. Дорев и Д. П. Койчев при близкото съдействие на Й. Йовков и Г. Райчев, са подбрани лирическият фрагмент „Ден денувам...“ и наративът „При Гоце Делчев“. Христоматийният

² „Ритуален жест“ разчита и Дим. Михайлов, когато анализира спомени на Й. Вапцаров, че Яворов подарява на Г. Делчев стихотворния цикъл в Самоков, преди да потеглят за Македония (Михайлов, 2018, с. 122).

раздел е композирано като четиво на патриотична тематика, където първи е поетическият текст, а след това – разказът. Яворовите творби са предшествани от две произведения на Ст. Михайловски (стихотворението „Напред“ и баснята „Дяволът и змията“). Тоест, композирането на поетически и повествователен пасаж е съобразено с хронологически принцип, но следва и тематичната логика, като не излиза от рамките на рубрика за/на автора. По този начин автор и текстовете, от една страна, и автор и герой, от друга, започват еднозначно да се съотнасят, а името Яворов се свързва еднозначно с темата за македонските брожения и с фигурата на революционера Гоце Делчев.

В „Христоматия за пети клас на гимназиите“ (Дорев, 1926) Яворови са три лирически произведения, като сред тях е „Хайдушки песни“, възприето от съставителя като песен в раздела „Лирическа поезия“. Жанровият определител недвусмислено подчертава както наличната мелодичност в стиха, така и скритата препратка към друг семантичен ред – на обряда. Потвърждава го и специфичният художествен заряд на останалите авторски текстове от раздела – те са по народни мотиви (от Вазов, П. П. Славейков, Н. Лилиев). Въпреки тези конотации „Хайдушки песни“ е позиционирана след Лилиевото „Светло утро“ и преди Яворовата „Майска нощ“, което маркира обособяването на модернистичните търсения през поетическото поведение на традиционните форми. Това, от една страна, е продължителното влияние на идеите на кръга „Мисъл“, но от друга – нов поглед към родното и представите за „криза“ и „катастрофа“ на следвоенното време (Еленков, 1998, с. 122). Положени в този раздел на Иван-Доревата христоматия от 1926 г., „Хайдушки песни“ активират ретроспективни български емблематични герои от културноисторическите контексти на предвоенното време, които стават съществена част и от социокултурните контексти на 20-те и 30-те години. Това включва образа на Гоце Делчев и в друг план на интерпретация – на търсената нова културна идентичност чрез комуникативни фигури, които да преодолеят разпокъсаната представа за родното и да възстановят мечтаната българска цялост.

В „Христоматия за трети прогимназиален клас“ (Райнов & Койчев, 1934) от Н. Райнов са поместени два Яворови наратива за Гоце Делчев („По Великден в Македония“ и „Гоце Делчев“) и поетическият фрагмент „Сън сънувах“ („Хайдушки песни“). Посланията на тези текстове както подсилват многократно подчертаваната патриотична програма, така и наслагват сякаш едно върху друго различни проявления на героя, като по този начин въздействат и семантично, и символно. Тяхната знаковост в учебното помагало се подчертава и от засиленото авторско присъствие – освен тези три творби, тук има още една Яворова („На работа“). Така авторова фигура и героическа фигура се приближават и остойностяват като образец за утопичното пространство на подвига, но и като граница за жанровите норми. Че това е основен лайтмотив, се усеща и от позиционираните преди и след Яворов текстове на Ант. Страшимиров („При изворите на Бяла река“) и на К. Христов („Към родния край“) – те сякаш планират пространството, изграждат един ментален топос, за да внушат усещане за движение *към* и *при* родното, което всъщност са механизми за конструиране на памет.

В „Христоматия за трети прогимназиален клас“ (Чилингиров & Барутчийски & х. Стамов, 1940) разказът „Смъртта на Г. Делчев“ е съположен с другите две Яворови творби „Хайдушка песен“ и „Заточеници“. По този начин, освен че изразяват сходни послания – да търсят измеренията на индивида и напреженията в общността, те успяват да валидират и нова подредба на ценностите – културната памет тук е разчетена не чрез нейната наличност, а чрез нейната липса, заточение, смърт. Тези три текста интерпретират фигурата на героичното като проекция не само на предвоенните надежди и стремежи, но и на следвоенните кризисни състояния. Така биографичен образ и лирически текст се съединяват във възможността да конституират основите на национално значим мит.

Не е случайно и композирането на Яворовите произведения по хронологичен и по тематичен признак в общата подредба на христоматията от 1940 г. – текстовете му са след тези на К. Христов и предхождат разказ на Елин Пелин. Основният организиращ импулс в тази част отново е патриотичният порядък – други подобни творби тук са „Сто двадесет души“ от П. П. Славейков, „Народни будители“, „В тъмница“, „Петлешков се предава на турците“ от К. Величков, „Опълченците на Шипка“ и „Зелената кесия“ (откъс от „Под игото“) от Ив. Вазов, „Оборище“ (откъс от „Записките“) от З. Стоянов, „Жив е той, жив е“ (откъс от „Хаджи Димитър“) и „На прощаване“ от Хр. Ботев, както и писмото му до Венета. Така редуването на

жанровите форми създава специфична хипердинамичност на ритуалното слово, която се проявява само в определен дискурс, при определени условия към текст и смисъл. Тоест, Яворовите текстове за Гоце Делчев в учебникарската книжнина преодоляват съобщаващата функция и не възможността за поетически конструкт, а неговата употреба, изпълнение, приложение, т.е. неговата функционалност е в основата на подбора им в христоматии и читанки. Или срещу забравата „трябва да бъде задействана културна защита“ (Порталски, 2016, с. 167), както сполучливо отбелязва А. Порталски.

Както бе подчертано по-горе, една от основните роли на лириката в учебникарската литература е нейната ритуалност – чрез ритмичност и повтаряемост да се създаде представа за символната емфатичност на традиционно значими образи. Функцията на ритуалното слово в лириката е съсредоточена във възможността ѝ да изразява определен контекст, да внушава стойности, валидни за общността, да се включва в комплекс от означаеми, да идентифицира – неща, с които я натоварва именно комуникативната памет. Героят се оказва участник в цял комплекс от означаеми, част от по-голям ритуал и в крайна сметка, част от макрожанрова или макротекстова структура. В своята поредица от правила ритуалното слово в лириката функционира като отворен тип система – приема черти на други жанрове или преодолява свои. Това зависи най-вече от контекста, от условията, които са предоставени от смисъла на текста. От направения текстологичен анализ на приложността и функционалността на текстовете се забелязва, че процесът на моделиране на образа на Гоце Делчев като герой на нацията също функционира като отворен концепт: той се явява героичен тип фигура – такъв, който влиза в остър сблъсък с други персонажи, изявява се като водач на общността, а с героичната си смърт става обект на активна митологизация и колективна идентификация.

Изводи

Конструирането на колективната памет преминава през историческата памет, или както отбелязва Халбвакс: „има два начина за организиране на спомените – те могат или да се групират около определена личност, разглеждаща ги от своя гледна точка, или пък да се разпределят вътре в едно по-голямо или по-малко общество, чиито частични образи се явяват“ (Халбвакс, 1996, с. 65). В текстовете на Яворов за Гоце Делчев са налични и „индивидуалната памет“ (Халбвакс, 1996, с. 66), и колективната памет, и поетическите експликации. От една страна, разказвачът се нуждае от индивидуалното спомняне като регулативен механизъм, както и от историческата памет, за да легитимира образа на най-новия герой. Като част от епическото послание се оказват лирическите текстове от „Хайдушки песни“, които ритуализират героя. По този начин лична (автобиографична) и социална (историческа) памет (Халбвакс, 1996, с. 67) се преплитат с литературните трансформации, които снемат идеологизацията на образа. Фигурата на бореца има социален и политически статут и е положена в представите за българска принадлежност и разпознаваемост още от бунтовните времена на българските въстания и мемоарите за тях³. Единственото, което трябва да направи Яворов, е да следва моделите на съвременна митологизация. Тъй като става въпрос за актуална личност, съществувала точно във времето на писане на текстовете, за да се изгради фигура на паметта, е необходимо да се създаде „времеви хиатус“ (Женет, 2001, с. 106) – времето на героя и времето на читателя трябва да се отделят, обособят и трансформират. Тези две времена биват сдвоени именно чрез функциите на лирическото слово и наративния слог. Ето защо индивидуалното пространство на героя трябва да се чете през морала, ценностите, ритуалите, а пространството на колективната памет – през патриотичното, приобщаващото, социално идентифициращото. Подвижността на героическия образ, неговите „хлабавини“ и инвариантни същности, които се предлагат на читателя като *потенциал*, не като *прагматика*, успяват да възпроизведат множественост в своите значения. Изключителността на героя Гоце Делчев е в условието фигурата да бъде заложена както като исторически феномен в политическия план на израз, така и като социален конструкт на културната памет, а също и като имагинерен образ на литературния поетически изказ. Така се формира „контекстуалният образ“, „който лежи зад нашите морални и духовни интуиции“ (Тейлър, 2003, с. 16) и той надраства значенията, които му се приписват – Гоце

³ Въпросът за конструирането на образите на поборниците в колективната памет на етноса е подробно разгледана в Ракъовски, 2004; Азманова-Рударска, 2010; Стойчева, 2020 и др.

Делчев не е само герой на Македония, той се превръща във фигура на колективна памет, каквато всяка група локализира, монументализира и сакрализира. Неговото признаване от общността става през процесите на обучение и възпитание, а неговата фигура е интерпретативен жест на Яворов, който вгражда Гоце Делчев като „героичния герой“, но и себе си в ролята на „автора на Гоце Делчев“ и тези функции се оказват равнозначни в литературния спомен и литературната митология.

Образът на Гоце Делчев в поместените из учебническата литература Яворови творби е разкрит само в регистрите на високото, героичното. Други текстове за него в ученически издания не се публикуват, което е показателно не само за целенасочено търсен и изграден култ, но и разбирането на литературния документ като своеобразна верификация на авторовото име и авторовата идентификация чрез фигурата на героя. Така автор, разказвач и герой са симбиотично вплетени и взаимно изразени – и като художество, и като исторически факт, и като съвременен мит.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Азманова-Рударска, Е. (2010)** *Мемоаристичните творби след Освобождението – фигури на автора.* Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 207 с. (Azmanova-Rudarska, E. *Memoaristichnite tvorbi sled Osвобоzhdenieto – figuri na avtora.* Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“, 207 s.)
- Ангелов, Б. (1920)** *Христоматия за втори гимназиален клас.* Пловдив: Книгоиздателство „Хр. Г. Данов“, 440 с. (Angelov, B. *Hristomatia za втори gimnazialen klas.* Plovdiv: Knigoizdatelstvo „Hr. G. Danov“, 440 s.)
- Асман, Я. (2001)** *Културната памет.* София: Планета – 3, 352 с. (Asman, J. *Kulturnata pamet.* Sofia: Planeta – 3, 352 s.)
- Дорев, Ив. & Д. П. Койчев (1926)** *Христоматия за трети прогимназиален клас.* При близкото съдействие на писателите Й. Йовков и Г. Райчев. София: Книгоиздателство „Ал. Паскалев“, 139 с. (Dorev, Iv., D. P. Koychev. *Hristomatia za трети progimnazialen klas. Pri blizkoto sadeystvie na pisatelite Y. Yovkov i G. Raychev.* Sofia: Knigoizdatelstvo „Al. Paskalev“, 139 s.)
- Бошнакова, М. (2014)** *Яворов и Македония.* София: Изток-Запад, 582 с. (Boshnakova, M. *Yavorov i Makedonia.* Sofia: Iztok-Zapad, 582 s.)
- Дорев, Ив. (1911)** *Христоматия за втори прогимназиален клас.* София: Придворна печатница, 216 с. (Dorev, I. *Hristomatia za втори progimnazialen klas.* Sofia: Pridvorna pechatnitsa, 216 s.)
- Еленков, Ив. (1998)** *Родно и дясно. Принос към историята на несбъднатия „десен проект“ в България от времето между двете световни войни.* София: ЛиК, 166 с. (Elenkov, I. *Rodno i dyasno. Prinos kam istoriyata na nesbadnata „desen projekt“ v Bulgaria ot vremeto mezhdu dvete svetovni voyni.* Sofia: LiK, 166 s.)
- Елин Пелин & Ран Босилек & Хр. Спасовски & Т. Н. Близнаков & Г. Дочев (1937)** *Читанка за четвърто отделение.* София: Хемус, 144 с. (Elin Pelin, Ran Bosilek, Hr. Spasovski, T. N. Bliznakov, G. Dochev. *Chitanka za четvarto otdelenie.* Sofia: Nemus, 144 s.)
- Женет, Ж. (2001)** *Фигури.* София: Фигура, 270 с. (Zhenet, Zh. *Figuri.* Sofia: Figura, 270 s.)
- Кирова, М. (2002)** *Проблематичният реализъм.* София: Просвета, 222 с. (Kirova, M. *Problematichniyat realizam.* Sofia: Prosveta, 222 s.)
- Михайлов, Д. (2018)** *Хайдушките песни на Яворов.* – В: Е. Трайкова, М. Неделчев (ред.) *Памет за Яворов в Анхиало/ Поморие.* Юбилеен сборник със слова и доклади 2012 – 2017 г. Поморие – София: ИЦ „Боян Пенев“, с.113 – 132. (Mihailov, D. *Haydushkite pesni na Yavorov.* – V: E. Traykova, M. Nedelchev (red.) *Pamet za Yavorov v Anhialo/ Pomorie. Yubileen sbornik sas slova i dokladi 2012 – 2017 g. Pomorie – Sofia: ITs „Boyan Penev“, s.113 – 132.)*
- Неделчев, М. (2004)** *Яворов. Литературна личност. Истории на книги и стихотворения.* София: Дамян Яков, 246 с. (Nedelchev, M. *Yavorov. Literaturna lichnost. Istorii na knigi i stihotvorenia.* Sofia: Damyan Yakov, 246 s.)
- Порталски, А. (2016)** *Културна памет, светилища и ритуали.* // *Управление и образование*, 12(4),

- c.165 – 169. (*Portalski, S. Kulturna pamet, svetilishta i rituali.// Upravlenie i obrazovanie*, 12(4), s.165 – 169.)
- Райнов, Н. & Д. П. Койчев (1932)** *Христоматия за втори прогимназиален клас*. София: Ст. Атанасов, 144 с. (*Raynov, N. & D. P. Koychev. Hristomatia za втори progimnazialen klas*. Sofia: St. Atanasov, 144 s.)
- Райнов, Н. & Д. П. Койчев (1934)** *Христоматия за трети клас на прогимназиите*. София: Книгоиздателство „Ст. Атанасов“, 144 с. (*Raynov, N. & D. P. Koychev. Hristomatia za трети klas na progimnaziite*. Sofia: Knigoizdatelstvo „St. Atanasov“, 144 s.)
- Ракъовски, Цв. (1998)** *П. К. Яворов и българските поетически силуети*. София: САНРА БУК, 174 с. (*Rakyovski, Tsv. P. K. Yavorov i balgarskite poeticheski silueti*. Sofia: SANRA BUK, 174 s.)
- Ракъовски, Цв. (2004)** *Образи на българската памет. Историята, поборниците, запуските*. Велико Търново: Фабер, 332 с. (*Rakyovski, Tsv. Obrazi na balgarskata pamet. Istoriyata, pobornitsite, zapiskite*. Veliko Tarnovo: Faber, 332 s.)
- Стойчева, П. (2020)** *Автобиографията, мемоарите и другите жанрове*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 584 с. (*Stoycheva, P. Avtobiografiyata, memoarite i drugite zhanrove*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 584 s.)
- Тейлър, Ч. (2003)** *Изворите на Аза. Формиране на модерната идентичност*. София: СОНМ, 581 с. (*Taylor, Ch. Izvorite na Aza. Formirane na modernata identichnost*. Sofia: SONM, 581 s.)
- Халбвакс, М. (1996)** *Колективната памет*. София: Критика и хуманизъм, 208 с. (*Halbvaks, M. Kolektivnata pamet*. Sofia: Kritika i humanizam, 208 s.)
- Чилингиров, Ст. & С. Барутчийски & Г. х. Стамов (1940)** *Христоматия за трети прогимназиален клас*. София: Хр. Г. Данов, 156 с. (*Chilingirov, St. & S. Barutchiyski & G. h. Stamov. Hristomatia za трети progimnazialen klas*. Sofia: Hr. G. Danov, 156 s.)
- Яворов, П. К. (1903)** *Хайдушки песни.// Мисъл*, 8(1), с. 15 – 17. (*Yavorov, P. K. Haydushki pesni.// Misal*, 8(1), s. 15 – 17.)
- Яворов, П. К. (1904а)** *Гоце Делчев*. София: Издание на Олчевата книжарница, 105 с. (*Yavorov, P. K. Gotse Delchev*. Sofia: Izdanie na Olchevata knizharnitsa, 105 s.)
- Яворов, П. К. (1904б)** *Хайдушки песни*. – В: Яворов, П. К. *Стихотворения*. София: Издание на Олчевата книжарница, 88 с. (*Yavorov, P. K. Haydushki pesni*. – V: Yavorov, P. K. *Stihotvorenia*. Sofia: Izdanie na Olchevata knizharnitsa, 88 s.)
- Яворов, П. К. (1908а)** *В Алиботуш.// Демократически преглед*, 6(5), с. 498 – 511. (*Yavorov, P. K. V Alibotush.// Demokraticheski pregled*, 6(5), s. 498 – 511.)
- Яворов, П. К. (1908б)** *С не забравим другар.// Илinden*, 1(45), 16 май, с. 1 – 2. (*Yavorov, P. K. S nezabravim drugar.// Ilinden*, 1(45), 16 may 1908, s. 1 – 2.)
- Яворов, П. К. (1909)** *Хайдушки копнения*. София – Солун: Издание на Ив. х. Николов, 193 с. (*Yavorov, P. K. Haydushki kopnenia*. Sofia – Solun: Izdanie na Iv. h. Nikolov, 193 s.)
- Halbwachs, M. (1985)** *Das Gedächtnis und seine sozialen Bedingungen*. Frankfurt: Suhrkamp, 398 pp.
- Ritschl, D. (1967)** *Memory and Hope. An Inquiry Concerning the Presence of Christ*. New York: Macmillan, 237 pp.